

Tajemství papeže Pia XI. a vzestup fašismu v Evropě

Kertzer, D. *Papež a Mussolini*.

Praha: Jota, 2017, 534 s.

Hned úvodem je tak třeba konstatovat, že zde recenzovaná kniha amerického historika Davida I. Kertzera vychází z jeho studií provedených jednak v příslušných italských archívech (zejména pak v Ústředním státním archivu) a jednak také v církevních archívech ve Vatikánu, jež roku 2006 uvolnily ke zkoumání dokumenty vztahující se právě k pontifikátu Pia XI. Toto úvodní sdělení má tak za svůj cíl naznačit, že autor měl dříve nebývalé předpoklady k sepsání odborně hodnotné práce, přinášející dosud ne zcela známé informace o vztahu státu a církve v nanejvýše zajímavém období italské fašistické diktatury.

Uvedené přitom pochopitelně plyne z faktu, že milánský arcibiskup Achille Ratti byl zvolen papežem v únoru 1922 (kdy přijímá i jméno Pius XI.) a Benito Mussolini se po pochodu na Řím stává v závěru téhož roku předsedou vlády. Kniha je tak už svým názvem vědomě staví do role protihráčů, kteří ovšem z logiky věci byli na sobě nevyhnutelně vzájemně závislí, což je předurčovalo i k nanejvýše nesnadné spolupráci.

Nejprve jsme tak seznámeni se stručnými životopisy obou mužů, které do značné míry jen stěží mohou být rozdílnější, aby nás pak autor následně informoval i o poměrně obecně známých skutečnostech týkajících se postupného vybudování fašistické diktatury. To, že Pius XI. nechvalně známým fašistickým metodám výrazněji neopouje, připisuje Kertzer jednak v té době obecně rozšířeným obavám církevních hodnostářů z možného nástupu ateistického komunismu (v tomto smyslu byl fašismus dobově obecně vnímán jako „menší zlo“), jednak ale i z papežovy ambice konečně úspěšně vyřešit „římskou otázku“.

Jak totiž dobře známo, po zániku papežského státu roku 1870 nově se formujícím státem italským i ve 20. století přetrvává neúnosná situace, kdy Svatý stolec odmítá formálně uznat legitimitu italské vlády, zároveň však fakticky nemůže než působit v rámci právě tohoto italského státu – plně obklopen jeho územím. Je tak i v jeho výsostném zájmu, aby byl status Vatikánu konečně vyjasněn a postaven na pevný právní základ.

K tomu pak zásadní měrou přispívají Lateránské smlouvy z roku 1929. A není tak pochopitelně ani divu, že právě problematice spjaté s přijetím těchto smluv se věnuje i Kertzerova kniha – ba přímo lze říci, že Lateránské smlouvy představují i s ohledem na další vývoj vztahů mezi italským státem a Vatikánem její samotnou osu, kolem níž se celý výklad těchto záležitostí formuje.

Přitom ovšem samotný text Lateránských smluv autor nerozebírá, spíše podtrhuje jejich význam, neboť to byly právě tyto smlouvy, které mimo jiné sice umožnily Vatikánu výrazně posílit svůj vliv v církevních záležitostech na půdě italského státu (zejména díky konkordátu se v pojetí církve z Itálie stal v podstatě „konfesionální stát“), zároveň však i nesporně na oplátku poskytly fašistickému režimu pro něj tolik potřebnou „morální legitimitu“.

Autor tak snáší celou řadu dokladů o nemalé podpoře italských kněží fašistickému režimu a speciálně Mussolinimu, jehož kult byl významně budován i za jejich nemalého přispění. Soužití ovšem i tak nebylo vždy ideální, jak dokazují opakované výpady režimu proti „Katolické akci“, která byla v tehdejší fašistické Itálii vlastně jedinou organizací nespádající přímo pod státní kontrolu. Zároveň autor ale ani neskrývá, že Vatikán přímo naléhal na fašistickou vládu, aby mu poskytla podporu v jeho snaze o omezení působení protestantů v zemi, a stejně tak přes vnitřní papežův odpor nakonec akceptoval obzvláště hanebnou válku v africké Habeši, spočívající v podstatě v masakrování bezbranných domorodců moderními zbraněmi.

Na druhé straně Pius XI. ale poměrně jednoznačně odmítá Hitlerův „novopohanský režim“ projevující se i pronásledováním řady německých katolických kněží. Toto rozlišení mezi italským fašismem a německým nacismem je pak velmi dobře patrné i v závěrečné části knihy, která pojednává především o přijetí italského antisemitského zákonodárství v roce 1938, jež se má ovšem z pohledu Vatikánu odlišovat od rasistického antisemitismu nacistů. V realitě tomu ovšem tak nebylo, což nakonec vyústilo i v porušení ustanovení konkordátu ze strany italského fašistického státu, který v rozporu s jeho příslušným článkem odmítal navzdory papežovým protestům uzavírání manželství mezi „árijci“ a konvertovanými Židy – nyní tedy již z pohledu církve katolíky.

V samotném závěru svého pontifikátu – u příležitosti desátého výročí přijetí Lateránských smluv v únoru 1939 – se Pius XI. podle všeho nakonec přeci jen chystal k výraznější kritice fašistického režimu, což ale nakonec překazila jeho smrt přímo v předvečer těchto oslav. Jeho již pro biskupy vytištěný projev konfiskuje státní sekretář Eugenio Pacelli, jenž z následného konkláve vychází jako papež Pius XII. Právě jeho činnost ve vztahu k fašistickému režimu je stejně jako v případě předních představitelů jezuitského řádu podrobená v knize zvlášť ostré kritice. Té ovšem plně neuniká ani samotný papež Pius XI.

Skutečně tak nelze popřít, že italský fašistický režim se již tehdy zcela nepochybně projevil zločiny, jež by si zasloužily zřetelné odsouzení. Na druhé straně ovšem ale ani nesmíme zapomenout, že dnešní – a plně oprávněná dějinná diskreditace fašistického státu – tehdy ještě nebyla realitou a fašismus byl mezi dvěma světovými válkami hnutím, které mohlo v mnohých budit ohledně svého dalšího vývoje klamné naděje, jež se nevyhýbaly ani možnostem nové definice vztahu státu a církve. A navíc zde byly pochopitelně i pragmatismem diktované obavy o další osudy „církevního státu“, jež by po zásadním rozchodu s italským fašismem mohly být jen a jen nanejvýše „komplikované“.

Míru případného selhání Pia XI. se tak ani po přečtení záslužné Kertzerovy knihy netroufám posoudit. Faktem je, že za ni autor roku 2015 získal Pulitzerovu cenu, a že její přínos nepochybně zvyšuje i podrobný poznámkový aparát, jakož i stručné medailóny protagonistů knihy zařazené do jejího úvodu. Přesto se však zároveň nemohu zbavit ani dojmu jistého sklouzávání k bulvárnosti, jak se to projevuje třeba v podrobném popisu Mussoliniho nesčetných milostných eskapád (jež jsou ovšem pro čtenáře a pro vyznění knihy opravdu zcela postradatelné) nebo v používání termínů jakými jsou třeba „banda“ či „hláška“ apod. (zde ovšem samozřejmě nemohu bez znalosti originálu posoudit, nakolik jde toto případně i na vrub překladu).

Radim Seltenreich

doi: 10.14712/2464689X.2018.30